

NÁVRATY DR. BERNARDA MANDEVILLA ANEB POČESTNÍ DAREBOVÉ V EKONOMICKÉ TRANSFORMACI

Václav KLUSOŇ, Praha

Podnikám odvážný pokus: chci se podívat na dnešní dobu očima významného myslitele z přelomu sedmnáctého a osmnáctého století, lékaře a filozofa Dr. Bernarda Mandevilla,¹⁾ který napsal a v roce 1705 publikoval proslulou bajku, jež nazval *Bzučící úl: jak se darebové stali počestnými*. Šlo o alegorickou satiru na namyšlenost racionalistického věku, v němž vládl ideál askeze a rozumu. Tehdy bylo považováno za neřestné každé jednání, které nebylo produktem úplného popření emocí a potlačení egoismu, neboť opravdová ctnost byla považována za nesobec-kou a racionální. Směs asketismu a racionalismu byla ve filozofii označena pojmem rigorismus.²⁾

První verze bajky měla pouhých 26 stránek a nezbudila žádnou velkou pozornost. V roce 1714 se však objevila anonymní (nepodepsaná) kniha, která nesla název: *Bajka o včelách: aneb soukromé neřesti, obecný prospěch*. Toto vydání, kromě původní bajky, obsahovalo ještě komentář nazvaný Zkoumání původu mravních ctností a dvacet obsažných poznámek, které podrobně vysvětlovaly některé pasáže knihy. V roce 1723 vyšlo další, rozšířené vydání a teprve tehdy kniha vzbudila velkou – vesměs velmi pohoršlivou – pozornost veřejnosti. Vyvolala velký skandál a vzrušení, protože údajně propagovala ateismus, kazila morálku a mládež, která ji však pilně a s nadšením četla. Mandevillovi byla udělena hodnost Lorda Nejvyššího děbla, jejímž „nositel“ byl v 16. století Thomas Hobbes. Mandeville byl pak dvakrát zažalován před velkou porotou, která bajku prohlásila za zavadnou, což ji zajistilo trvalé místo v dějinách společenských věd. Dostávalo se jí

---

1) Mandeville se narodil 20. 11. 1670 v Rotterdamu. Studoval nejprve na Erasmus School a poté filozofii a medicínu na univerzitě v Leydenu. Hodnost doktora medicíny obdržel v roce 1691 a krátkou dobu vykonával lékařskou praxi v oboru nervových a žaludečních chorob, podobně jako jeho otec. Brzy však podnikl cestu po Evropě a poté přijel do Londýna, aby se tam naučil anglickému jazyku, v němž našel zvláštní zalíbení, podobně jako v zemi, v níž se trvale usadil a též oženil. Je autorem 18 prací, z nichž nejznámější je *Bajka o včelách*, která mu zajistila světovou proslulost. Zemřel 21. 1. 1733.

2) Filozofie 17. stol. byla ve znamení rozumu a matematiky, jakožto aparátu poznání. Byla reprezentována zejména touto čtveřicí jmen: R. Descartes, G. W. Leibniz, B. Pascal a B. Spinoza, z nichž první tři byli geniálními matematiky. Tito myslitelé nedůvěřovali smyslové zkušenosti a za plnohodnotné poznání považovali jen takové, které je založeno na matematice. (Leibniz byl objevitelem diferenciálního počtu, Descartes analytické geometrie a Pascal počtu pravděpodobnosti.) Hlavní Spinozova práce *Etika* je uspořádána jako každá matematická studie s axiomy, větami, dedukcemi, důkazy a závěry. Základní principy racionalistické filozofie jsou kupř. v Leibnizově učení shrnuty takto: 1) dokonalá racionalita a logická uspořádanost vesmíru; 2) uplatnění principu individuality; 3) předsjednaná harmonie ve vesmíru, implikující determinismus; 4) kvantitativní a kvalitativní nekonečnost univerza; 5) mechanický výklad přírody.

těž příkrých odsudků z kazatelnic včetně biskupů; John Wesley (zakladatel meto-
distické církve) prohlásil, že tolik špatností nevyslovil ani Voltaire, ve Francii byla
kniha zakázána a úředně spálena apod. Podobné ohlasy byly zaznamenány v Irs-
ku, Německu i v Americe. Jediný z tehdejších intelektuálů, který se o knize příznivě
vyjádřil, byl Dr. Samuel Johnson (1709-1784), který prohlásil, že ho bajka nejen
nepohoršila, nýbrž že mu široce otevřela oči na skutečný život. Daleko později vý-
znamný britský historik Thomas B. Macaulay srovnával Mandevilla se Shakespea-
rem (ten též často pojednával o motivech lidského jednání), považoval však za ne-
pravděpodobné, že by Shakespearova díla obsahovala alespoň polovinu tak
znamenitých myšlenek, jaké můžeme nalézt v *Bajce o včelách*. Stručně řečeno,
příčinou velkého pohoršení byla základní téze, že *civilizace závisí na neřestných
sklonech a že není důsledkem našich ctností, nýbrž vlastností, jež Mandeville na-
zval nepravostmi*.

Ani v dalších vydáních se rozsah vlastní bajky nezměnil. Autor na svém díle
pracoval 24 let, takže podstatnou součástí pozdějších vydání byly úvahy a kome-
ntáře z oblastí etiky, filozofie, sociologie a ekonomie. Vydání z roku 1924 bylo reali-
zováno ve dvou svazcích v celkovém rozsahu asi 900 stran. Zde pro hrubou orien-
taci čtenáře uvádím několik charakteristických veršů.³⁾

Podvod, přepych a pýcha spolu žítí musí,
vždyť prospěch z toho máme všichni!
Hlad, hrozný to osud bezpochyby,
leč kdo bez něho prospíval by?
Nevděčí-li snad vína plod více nebo méně
proschlé, sešlé a pokroucené révě,
jež rostliny ostatní dusí a do dřeva roste,
ušlechtilým ovocem nás však obdařuje,
jestliže vázána a klestěna je....

A tak neřest užitečnou nalézáme,
když spravedlivě seříznuta a upoutána je.
Samotná ctnost však národy neuživí;
jen lesk, nádhera a přepych je vzkřísí,
a zlatý věk svobodu pro hřích i počestnost nabídne...

V nadbytku, stravě i v oblečení,
podivná a směšná neřest spočívá;
je však právě tím, co kola obchodu roztáčí.
Zákony i oblečení
rovným dílem objekty proměnlivosti se staly;
to, co ještě před nedávnem dobrým bylo,
již po půl roce hřích přivodilo.
A tak včely i zákony své neustále měnily,
další však mezery v nich znovu a znovu nalézaly
a své chyby novou proměnlivostí napravovaly;
tu však moudrost žádná předvídat nemůže....

---

3) Omlouvám se za zřejmě neumělý a málo přitažlivý překlad. Odvážil jsem se k němu jen díky tomu, že sám Mandeville se rovněž čtenářům omluvil vědom si toho, že jeho veršování je špatné, že však hlavní je, aby správně pochopili význam takového sdělení.

Tak neřest důmysl živí,
jež s časem a s příčinností spojena,
životu pohodlí a potěšení natolik dává,
že i velmi chudí lépe nežli bohatí kdykoliv předtím žijí.
A ničeho více již není jim třeba.....

Ctnost pouhá nezpůsobí,
by v lesku žil národ celý.
Věk zlatý kdo chtěl bys zavést zas,
ctností i neřestí zem spas.⁴⁾

1. Mandevillův paradox

Mandeville definoval ctnost a její opak – neřest – takto: Ctnost = askeze + rozum rigorismus utilitarismus. Rozum je determinujícím faktorem jednání, egoismus ustupuje ve prospěch altruismu, je hledáno štěstí největšího počtu lidí.

Neřest = egoismus + vášně a city. V tomto druhém případě již rozum není determinujícím faktorem jednání. Člověk takto jednájí je zaměřen na vlastní prospěch a jedná pod vlivem citů a emocí a neměl by tedy být schopen, alespoň ne záměrně a cílevědomě, hledat a nalézat maximum štěstí pro co největší počet lidí. Při této definici ctnosti nemůže být – teoreticky vzato – utilitaristický ideál naplněn.

Z uvedených definic tedy vyplývá, že lidská aktivita, která je motivována egoismem, inspirována emocemi a tedy apelující na sobeckost, nemůže být považována za ctnostnou. Taková aktivita není též racionální; ta je podle uvedených definic antitezí emocím, citům, sebezájmu, egoismu. Morálním kódem je proto askeze a racionalita; za morální je možno označit pouze takové jednání, jež lze odvodit z racionálních důvodů, tedy z rozumu, nikoliv z emocí.

Jak již bylo řečeno, Mandeville koncipoval svou *Bajku* jako satirickou výzvu věku rozumu.⁵⁾ Sám uvedené definici *ctností* příliš nevěřil, protože si byl dobře vědom toho, že rozum zdaleka není jediným determinujícím faktorem lidských aktivit a že to, co nazýváme racionálním, bývá jen pouhým zneužitím rozumu ke zdůvodnění a k omluvě aktivit, jejichž původem jsou emoce a sebezájem. Podle něj jsou lidské bytosti prosyceny vášněmi; ať si sobě jakkoli lichotíme, že jednáme podle rozumu, v pozadí našeho jednání jsou vždy vášně a city, jež racionální uvažování nanejvýše probouzejí. Základem Mandevillova antiracionalismu bylo tedy přesvědčení, že ve své podstatě je člověk sobecký tvor a že údajně altruistické jednání je jen zdánlivé, že je to pouze nepřímá, skrytá forma sobectví. Dokonce i činy, jež považujeme za jasné akty altruismu, mají své kořeny právě zde. Člověk totiž není schopen snadno překonávat svou přirozenou povahu, není tedy sám schopen soustavně hledat a nalézat maximum štěstí pro co největší počet lidí; jeho sobectví a přirozené emoce mu to nedovolují. K zakrytí sobectví slouží i pycha, která

---

4) Překlad posledního verše převzat z Keynesovy knihy *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*.

5) Přesto se zdá, že pojetí ctnosti je u filozofů racionalismu oproti Mandevillově definici poněkud rozdílné. Kupř. Spinoza považoval za ctnost takové usilování o vlastní užitek, které je pod vedením rozumu. Přitom užitečné je vše, co podporuje přežití a zdokonalování lidské bytosti. Každá bytost se řídí zákonem sebezáchovy; vše, co tomuto zákonu odpovídá, je dobro, co jeho uplatnění brání, je zlo. Rozum nám zásadně neukládá nic, co by tomuto přirozenému zákonu odporovalo a naopak přikazuje, aby každý miloval sám sebe (princip sebelásky) a usiloval o vše, co je mu užitečné, co umožňuje vlastní zdokonalování a zachování vlastního bytí. Princip egoismu je v tomto smyslu redukován na sebelásku. Ctnost v tomto pojetí = sebeláska + rozum.

umožňuje předstírat, že vše co konáme, konáme pro dobro společnosti. Odměnou za to je někdy i sláva. A slavný bývá trochu i pyšný. Sláva je totiž krůčkem k pýše. Proto žádná koncepce ctnosti, která je založena na rozumu a altruismu (askezi), nemůže ani být v rámci utilitaristické filozofie uplatněna.

Společnost založená na sobeckosti a na emocích je „zkažená“ v tom smyslu, že velký přepych odporuje křesťanské morálce. Podle Mandevilla se však sobeckosti a přepychu nelze zbavit, aniž by to nepřivodilo katastrofu. Ve včelím úlu, jenž je alegorií lidské společnosti, bují nepoctivost a sobectví; obchodníci, právníci, lékaři, kněží, soudci i politici – všichni jsou „zkažení“. A přesto jejich špatnost (hříšnost) je materiál, z něhož je zbudován složitý a prospěšný sociální mechanismus, v němž si „...milióny vzájemně marnivost a žádostivost dopřávají, takže, ač každá část plna neřestí, celek přesto rájem je...“. Na alegorii své bajky Mandeville vybudoval tezi, že neřest je základem prosperity a štěstí národa. Ostatně v tomto přesvědčení nebyl zdaleka sám; kupř. představitel vrcholné scholastiky, Tomáš Akvinský, mimo jiné – jakoby k našemu tématu – napsal: „Mnoho užitečného by se neuskutečnilo, kdyby všechny hříchy byly striktně zakázány, resp. kdyby lidé nehrěšili“ (Summa Theologica, in Hayek, 1984, s. 179). Morální kontrast mezi sobeckými motivy a prospěchem, který z nich pro ostatní mnohdy plyne, se stal noční můrou, jež nás straší dodnes.

Podrobnější exkurz do ekonomického myšlení Tomáše Akvinského provedl nedávno Tomáš Sedláček (2001). Z jeho zajímavé stati uvádím některé výňatky z díla Tomáše Akvinského, který zlo viděl jako podmnožinu dobra: „každé zlo je v nějakém dobru“. Proto, kdyby bylo zlo zabráněno, „...z vesmíru by se vytratila mnohá dobra.“ Kdyby se z některých částí vesmíru zlo odstranilo, „...zaniklo by mnoho z dokonalostí vesmíru, jehož krása pochází z uspořádaného sjednocení věcí dobrých i zlých...“ a kdyby ve věcech nebyla „žádná zla, bylo by umenšeno mnoho z dobra člověka“. Není proto ani „správné, aby se ničilo společné blaho kvůli vyhýbání se zlu v jednotlivostech, a to zvláště ne je-li Bůh tak mocný, že je schopen jakékoli zlo dovést k dobrému cíli.“ Bůh zde zřejmě obstarává tu transformaci zla (neřestí) na dobro (veřejný prospěch), kterou v Mandevillově, resp. Hayekově schématu provádějí odpovídající společenské instituce.

Přesto, že Mandevilla od Akvinského dělilo více jak čtyři a půl století, měli oba filozofové – alespoň pokud jde o pojetí dobra a zla – k sobě velmi blízko. Svědčí o tom i následující Mandevillovy poznámky k různým projevům zla v tehdejší společnosti, dokládající jeho přesvědčení, že i „...nejhorší z davu může učinit něco pro společné dobro“. Mandeville kupř. uznával, že zloději a lupiči jsou pro společnost velmi škodliví a že by tedy vláda měla podnikat všechny potřebné kroky k tomu, aby je zničila a zlo vykořenila. Kdyby však všichni lidé byli důsledně čestní a poctiví a nikdo by neoprávněně nezasahoval do toho, co není jeho, potom by alespoň polovina kovářů celé země zůstala bez práce. A všude, ve městech i na venkově, by nastal nadbytek řemeslníků, kteří dosud zabezpečovali vlastníky proti zlodějům. Loupežník, který kupř. na cestách přepadá a obírá cestující a tím nabývá velké jmění, je užitečný tím, že nepoctivě získaný majetek utrácí, případně rozdává chudým, čímž opět poskytuje obživu mnoha lidem. Dokonce když je lapen, uvězněn či popraven, mají z toho prospěch strážci pořádku, soudci, dozorcí vězňů i popravčí.

Obyčejný člověk bývá příliš krátkozraký na to, aby v poslušnosti přičin a následků dohlédl dále než za jeden článek takového dlouhého řetězce. Avšak ti, kteří vidí dále než ostatní, mohou na stovkách případů spatřit, jak se dobro klube ze zla podobně jako se kuřata vyklubávají z vajec. Kupř. kdo by si představil, uvádí Mandeville jako další příklad, že počestné ženy zcela nevědomky podporují prostituci? Nebo, jinak řečeno, že nedostatek zdrženlivosti a naopak bezuzdnost jsou užitečné pro zachování bezúhonnosti? Mladý muž, který nepochodí u počestné ženy, vyhledá jinou, která je povolnější. Nechci podporovat neřest, říká Mandeville, a

naopak si myslím, že by to bylo nevýslovné štěstí, kdyby se jí podařilo ze země zcela vyhnat. Pochybují však, že je to možné. Vášně a pudy některých lidí jsou tak silné, že je nemožné je nějakým zákonem či jiným způsobem spoutat. A proto je moudré žít s menšími potížemi, aby se zabránilo větším. Kdyby byly kupř. prostitutky pronásledovány s větší vehemencí než dosud, jak by si to možná někteří pošetilci přáli, jaké bychom potom museli mít zámky a závory, abychom ochránili čest svých žen a dcer? Proto určitá míra zla a neřestí musí být tolerována, aby se tím zabránilo zlům větším. „Mravní bezúhonnost musí být podepřena bezuzdností a nevázaností, neboť ctnost potřebuje pomoci nejhorší z neřestí“ (Mandeville, 1924, pozn. G a H, s. 86-100).

Bylo by snadné ukázat, že i v současnosti zločinci, podvodníci a nepoctiví lidé zaměstnávají velké počty policistů, advokátů, soudců, dozorců, lékařů a dalšího personálu. Že vysoké náklady na boj s kriminalitou současně znamenají obživu statisíců poctivých a bezúhonných občanů. Že ztráty a náklady na straně jedné se mění v příjmy a zisky na straně druhé; zlo tak alokuje ekonomické zdroje. Jsou na místě otázky: je to jiná alokace než ta, která by probíhala pod patronací dobra a cti? Která z nich je efektivnější, když dobro a zlo jsou tak relativní? Jak by na tyto otázky asi odpověděli Mandeville a Akvinský, jak na ně odpovíme my?

Vraťme se k výše uvedeným definicím a k tvrzení, že ctnost, resp. jednání, jež je možno považovat za ctnostné (čestné), je obecně prospěšné, tedy že: *soukromá ctnost obecný prospěch*. Toto tvrzení považujeme za triviální a proti němu postavme tvrzení opačné: *soukromá neřest obecný prospěch*. Rovněž druhé tvrzení je údajně pravdivé alespoň do té míry, že ho potvrzuje zkušenost. Pokud bychom tedy obě tvrzení přijali jako pravdivá, dospěli bychom k absurdnímu závěru, že ctnost = neřest, že nečestné jednání je vlastně čestné a veřejně prospěšné. A to je tedy i podstatou Mandevillova paradoxu, že **soukromá neřest je obecným prospěchem**. Tento paradox je dovedením do nesmyslnosti pravdivosti obou protichůdných tvrzení (Reductio ad absurdum). Položme si však otázku: je Mandevillov paradox opravdu tak nesmyslný?

2. Hayekova odpověď

Mandevillovy práce si z velkých myslitelů dvacátého století mimo jiné vysoce cenil F. A. Hayek, který mu věnoval zvláštní studii (1978). Podle něj je morální paradox, který způsobil ve své době takové pohoršení, významný zejména proto, že osvětluje, proč ve složitých společenských systémech jsou výsledky individuálních aktivit (bez ohledu na to, zda jejich motivace jsou sobecké či altruistické) odlišné od původních záměrů. A že důsledky takových aktivit nelze znát ani předvídat. Dokonce, že celý společenský řád a kultura jsou mnohdy výsledkem individuálních snah a jednání, z nichž žádné takový cíl nemělo. K takovým cílům, a často i k nechtěným následkům, nás dovádějí instituce a pravidla, jež opět nejsou výsledkem cílevědomého záměru, nýbrž přirozeného výběru. Podle Hayeka byl Mandeville prvním, kdo vyvinul klasické paradigma spontánního vývoje uspořádaných společenských struktur, aniž to možná sám tušil (tamtéž).

Hayek v citované studii učinil z hlediska našeho tématu zajímavý exkurs do vývoje přirozeného práva, v němž ukázal, že obrysy ideje spontánního vývoje sahají až do antiky. Ve starém Řecku bylo adjektivem přirozený označováno to, co je nezávislé na vůli a činnosti člověka (kosmos), kdežto za umělý byl považován každý výsledek cílevědomého záměru, nýbrž přirozeného výběru. Podle Hayeka byl Mandeville prvním, kdo vyvinul klasické paradigma spontánního vývoje uspořádaných společenských struktur, aniž to možná sám tušil (tamtéž).

zeného. Podle Hayeka někteří antičtí myslitelé však již byli velmi blízko správnému řešení. Kupř. řecký básník a dramatik Aristofanes (445-380), který (viz Hayek, 1978) v jednom verši napsal:

Je pověst taková ze starých časů, jež vypráví,
že všechny marnivosti a pošetilé plány
zvráceny a k obecnému blahu vždy přetvořeny byly.

Dále pak Hayek uvádí, že římstí právníci klasického období si podle Cata staršího byli dobře vědomi toho, že právní řád vždy vycházel nikoliv z talentu a práce jednoho člověka, nýbrž mnoha; nikoliv z práce jedné generace, nýbrž mnoha generací během mnoha století. Neboť nikdy nežil člověk tak velkého ducha, že by mu nic neuniklo a ani spojené síly všech mužů žijících ve stejné době nebyly schopny vytvořit taková pravidla pro budoucnost bez pomoci zkušeností a zkoušek času.

Takováto tradice byla předávána pomocí teorií přirozeného práva. Je udivující, jak tyto teorie pronikaly do tajemství vývoje spontánních struktur (viz Hayek, tamtéž). Toto období bylo zakončeno až nástupem racionalistického myšlení v 17. století. Do té doby termín „přirozený“ označoval instituce, jež člověk neobjevil, nevytvořil, resp. nevyprojektoval.

Odpověď Hayeka, že Mandevillův paradox není tak nesmyslný, jak by se na první pohled mohlo zdát a že v jeho pozadí stojí instituce, jež rovněž nejsou výsledkem vědomého záměru, je plně potvrzována úvahami, jež Mandeville na toto téma ve druhém díle své bajky vedl. Právě zde se zabýval „usmiřováním vzájemně si odporujících zájmů“ pomocí institucí, jež vznikají v procesech spontánního vývoje. Podrobně zkoumal, jak takové instituce vznikají a jak se vyvíjejí. Čteme zde podobné myšlenky, jaké byly vyslovovány již ve starém Recku a v Římě, že zákony nejsou výsledkem práce moudrého zákonodárce, jak by se mohlo na první pohled zdát, nýbrž dlouhého procesu chyb a omylů. Základní teze takovéto koncepce shrnuje následující úryvek z druhého dílu *Bajky*: „...často připisujeme dokonalosti lidského genia a hloubce jeho myšlení to, co ve skutečnosti vděčí délce času a zkušenostem mnoha generací, jež se jedna od druhé jen málo lišily v přirozených sklonech a v moudrosti .... Moudrost, o níž zde mluvíme, není výsledkem čistého uvažování a intenzivního myšlení, nýbrž zdravého a uvážlivého usuzování získaného dlouhou zkušeností a rozmanitostí pozorování...“ (Mandeville, II, s. 142 a s. 322). Hayek (1978) k tomu poznamenává, že je to jeden z nejpozoruhodnějších postřehů zkoumání původu společnosti.

Ve svém díle Mandeville usiloval o to, aby se zbavil apriorních racionalistických představ. Těžiště jeho argumentace spočívá v průkazu, že instituce nejsou produktem projektu. Táže se... „jak mohly i ty nejobdivuhodnější superstruktury vyrůst na tak zkažených a opovržených základech, konkrétně na egoistických zájmech lidí a jak řád, ekonomika a samotná existence občanské společnosti jsou zbudovány na takové rozmanitosti našich potřeb, že celková struktura spočívá na vzájemných službách, jež si lidé poskytují...“ (1924, s. 349).

K tomu snad jen dodám, že instituce, tj. pravidla, hodnoty a normy působí ve svém souhrnu a v symbolickém vyjádření jako jakýsi institucionální „reaktor“, jenž mnohdy transformuje „neřestné“ aktivity na aktivity společensky užitečné. Takový „reaktor“ je ovšem opět produktem spontánního vývoje, nikoliv záměrného projektu sociálního inženýrství a nemůže být zcela spolehlivý v tom smyslu, že by vše „neřestné“, tj. každé amorální, neodpovědné nebo dokonce kriminální chování rektifikoval na obecně prospěšné a dobré (blíže viz Klusoň, 2002). V obecnější interpretaci *Bajky* by se některé instituce, kupř. trh, mohly jevit právě jako takovéto zázračné instituce, jež transformují sobecký prospěch jednotlivce a to i

ten, který je dosažen nečestným, podvodným způsobem, na veřejný prospěch. Skutečně, z Mandevillova paradoxu lze odvodit kupř. takovýto povrchní závěr: jestliže je neřest tím, čím dosahujeme obecného dobra, potom buďne všichni odění hříchu a nepravostem, neboť neřest (viciousness) tohoto druhu není zkaženost (wickedness), nýbrž ctnost (virtue) a konečný výsledek bude stejně obecně prospěšný. To byl zajisté i hlavní důvod krajně nepříznivé reakce veřejnosti vůči Mandevillovi a jeho *Bajce*. V tomto případě se mu velmi křivdilo. Mandeville takovou redukci do absurdity nepřijímal a to s poukazem, že užitečnost, prospěšnost, výhodnost (usefulness) nemůže kompenzovat zkaženost. Ta pro něho údajně nebyla nikdy programem; nutno ji potlačovat a bojovat s ní. Neříká ovšem také, že když je prosperita celku založena na neřestech, tak bychom neměli o ni usilovat a měli bychom spíše umrtvovat naše žádosti a potřeby. S tím by Mandeville možná souhlasil, avšak považoval by to asi oprávněně za nerealistické.

Jak bylo naznačeno již v prvním a druhém verši *Bajky* naší ukázky, Mandeville měl zřejmě na mysli určitou selekci „neřestí“, jež by se posléze snad mohly stát stavebními kameny blahobytu celku („...neřest užitečnou nalézáme, když spravedlivě seříznuta a upoutána je...“). Nicméně v tomto ohledu není jeho argumentace zcela jasná a jednoznačná. Nepochybné a zcela jasné je jeho tvrzení, že bez neřestí a nepravostí se neobejdeme právě proto, že chceme dosáhnout obecného prospěchu. Mandevillův paradox však neznamená, že vše je prospěšné právě proto, že vše je neřestné. Jakmile neřesti přerostou určitou mez, kupř. stanou se kriminálními činy, nutno je trestat. Jediná neřest, kterou lze podporovat, je užitečná neřest. Škodlivým neřestem, jakými jsou kriminální činy, je nutno se bránit a nutno je potírat. Jinými slovy, ne každé zlo může být veřejným prospěchem, nýbrž jen jeho část. Jaká, resp. která část by to měla být, zůstává nejasné.

V dobách velkých hospodářských potíží a krizí hrozí nebezpečí tzv. „runu“ na banky, nebezpečí, že lidé začnou z bank hromadně vybírat své vklady a že se tím bankovní systém zhroutí. V takových dobách se politici uchylují k záměrným lživým tvrzením, že hospodářství je v jádru zdravé a že žádné nebezpečí vkladům nehrozí. Starší lidé si zajisté pamatují, jak v roce 1953, těsně před měnovou reformou, politici občanům do posledního okamžiku nehorázně lhali když tvrdili, že žádná měnová reforma nebude. Takovéto lži by bylo možno považovat za užitečné neřesti, kdyby se pomocí nich panice podařilo zabránit.

Historie zná ovšem nespočet daleko pozoruhodnějších případů nejen užitečných neřestí, nýbrž i velmi draze zaplacených ctností. Kupř. Mistr Jan Hus statečně před Kostnickým koncilem hájil své učení přesto, že věděl, co ho čeká. Byl skutečně upálen a tato jeho ctnost byla zaplácena dlouhými krvavými válkami a vyžádala si velmi mnoho životů. Kdyby byl odvolal a koncilu „zalhal“, možná by mu to zachránilo život, zcela jistě by se však předešlo válečnému běsnění, jež následovalo. Galileo Galilei to učinil a jeho pověsti to neuškodilo, spíše pověsti církevních otců. Rovněž Jeronym Pražský odvolal, přesto však byl posléze upálen. Soukromá neřest se sice může obrátit v obecný prospěch, avšak za soukromé ctnosti, za důslednou a nekompromisní mravnost, se obvykle platí velmi vysoká cena. Ctnost rozhodně není levným zbožím.

3. Mandeville a ekonomická teorie

Nejvýstižnější shrnutí Mandevillova ústředního problému i nejlepší definici úkolů veškeré sociální teorie provedl podle Hayeka skotský filozof a současník Adama Smithe, Adam Ferguson, který řekl, že výsledky lidské činnosti nejsou vždy výsledky lidského záměru. Vliv Mandevilla na vznikající ekonomickou teorii lze rovněž vystopovat ve studii Josiaha Tuckera (*The Elements of Commerce and*

Theory of Trade, 1755), kde se lze dočíst, že „...všeobecný hybatel v lidské přirozenosti, sebeláska, může nabrat takový směr, ve kterém podporuje veřejný zájem tím, že sleduje zájem vlastní. Tento směr není dán příkazy vlády, nýbrž je výsledkem institucí a obecných pravidel slušného chování“ (in Hayek, 1978, s. 184).

Z obou citovaných myšlenek dvou současníků Adama Smithe vyplývá, kudy se asi vliv Mandevilla na vznikající ekonomickou teorii ubíral. Ovlivnění Adama Smithe Mandevillovou *Bajkou* potvrzují i francouzští historikové ekonomického myšlení, Ch. Gide a Ch. Rist, kteří napsali, že Smith byl touto prací utvrzen v přesvědčení, že soukromý zájem dovádí společnost bez vědomí a chtění jednotlivců k blahobytu. Blahobyt národa byl jak pro Smithe, tak pro Mandevilla důsledkem uplatnění vlastního zájmu, který ovšem Smith nepovažoval za neřest v pravém slova smyslu, nýbrž pouze za jakousi „nižší ctnost“. Vlastní zájem je přirozeným pudem člověka, jenž sice nemá v sobě ničeho ctnostného, kterého však Prozřetelnost používá bez našeho vědomí, aby uskutečnila záměry, jež přesahují dosah našeho předvídaní (viz Gide, Rist, 1928). Tak se zrodila slavná koncepce „neviditelné ruky“.

Člověk je v Mandevillově pojetí mechanismem vzájemně působících vášní. Tyto vášně, ačkoliv by se na první pohled mohlo zdát, že povedou k anarchii, jsou tak uspořádány, harmonizovány, že naopak směřují k obecnému prospěchu. Tato harmonizace má povahu automatických reakcí. Tyto a podobné poznatky nepochybně přispěly k rozvoji filozofie individualismu. Dalším příspěvkem k rozvoji ekonomické teorie byla jeho obhajoba svobodného obchodu, která z něho učinila předchůdce školy laissez-faire. Zvyšující význam mezinárodní směny vyvolával zájem na odstranění překážek svobodného obchodu, zejména cel. Atmosféra, jež ovládala počátek 18. století, byla ve znamení větší náboženské svobody, což přirozeně vyvolávalo požadavek, aby i v ostatních oblastech, tedy i v hospodářství, byla uplatňována větší svoboda. Podstatným přínosem Mandevilla pak bylo tvrzení, že vlastní zájem jednotlivce je právě tím motorem, který společnost dovádí k prosperitě a k obecnému dobru. Do té doby se totiž nepovažovalo za nutné, aby zájem celku korespondoval se zájmy jednotlivců. Mandeville tak uvedl filozofii individualismu i do ekonomické teorie a princip laissez-faire se měl v budoucnosti stát systémiotvorným principem.

Daleko nejvýznamnějším příspěvkem k ekonomické vědě však byla jeho obhajoba přepychu, jak to ostatně naznačily i výše uvedené výňatky z *Bajky*. Mandeville popíral ctnostný charakter střídmosti, která je jen nevyhnutelným důsledkem určitých ekonomických podmínek; střídmost a úspornost na národní úrovni je dána potřebou omezovat výdaje. Napadal tvrzení, že přepych kazí lidi a plýtvá zdroji a že je proto nebezpečný; je naopak neoddelitelným atributem mocných států, je tím, co je činí velkými. K tomu třeba snad jen poznamenat, že přepych nastavuje spotřebu na úroveň, kterou mnozí nemohou na základě poctivé práce a poctivého podnikání uspokojit. Tím se mohou otevírat dveře k neřestem, tj. k nepoctivosti, podvodům a kriminálním činům.

Starověká filozofie odsuzovala pídění se po majetku a po přepychu. Takový odsudek rovněž patřil k církevní ortodoxii. Přepych byl tedy všeobecně odsuzován. Jak známo, velikost Sparty byla spatřována v absenci přepychu. Odsuzování přepychu vedlo pak i k odsuzování majetku, bohatství, protože obojí je nerozlučně vzájemně spjata. Jestliže přepych byl v očích veřejnosti považován za morální zlo, za neřest, potom Mandeville, který jej vyzdvihoval jako neoddelitelnou součást prosperity, tím jen dále jítřil veřejné mínění.

Na tom ovšem nebylo dost. Na přepych Mandeville navázal dalšími úvahami o lakotě a hrabivosti na straně jedné a o marnotratnosti, resp. hýřivosti na straně druhé. Proti lakotě a hrabivosti je proto tolik pokřiku, říkal, že se někde peníze hro-

madí a leží bez užitku, jinde chybějí. Lidé pak ztrácejí práci, podnikatelé odbyt, klesá koupěschopná poptávka a spotřeba. Naproti tomu hýřivost (marnotratnost) – jaký to šlechetný hřích! Zatímco lakomec nic dobrého pro sebe nedělá a škodí všem kolem, snad s výjimkou svých dědiců, marnotratník je požehnáním pro celou společnost; nikoho kromě sebe nepoškozují. Lakomci jsou darebáci, hýřilové hlupáci! Lidé umírnění, patřící obvykle k politickému středu, jsou nepřáteli extrémů; jejich střídmost (šetrnost) zaujímá místo obou neřestí, tj. hýřivosti (marnotratnosti) i lakoty. Lidé, kteří nemají tolik možností utrácet, protože nevlastní velké jmění, nejsou tolik vystavováni svodům neřestí. Šetrnost je totiž něco jako počestnost – podle Mandevilla skomírající ctnost – hodící se snad jen pro společenství mírumilovných mužů smířených s chudobou. Avšak velký, neklidný a ambiciózní národ se jí brzy nasytí. Je to totiž jalová, spící ctnost, nezaměstnávající žádné ruce a tedy neužitečná v zemi, v níž musí být zaměstnáno velké množství lidí. Hýřivost zná tisíce způsobů jak nenechat lidi zahálet, což střídmosti nikdy na mysl ani nepřichází. Zatímco však hýřivost spotřebovává obrovská množství statků, rozmařile utrácí velká jmění, lakota zase zná bezpočet triků, jak je nahrabat zpět; tím ovšem hýřivost jen s úsměvem pohrdá. Každá z obou neřestí – je-li samotná – je nejen nechutná, nýbrž přímo škodlivá. Musí se proto před použitím ve správném poměru mísit, aby z nich byl chutný a povzbuzující nápoj. „Nahlížím na lakotu a hýřivost ve společnosti jako na dva protikladné jedy, které však, jsou-li smíseny ve správném poměru, se mohou stát účinnou medicínou“ (Mandeville, 1924, s. 100-106, pozn. (I) a (K)).

Není proto divu, že další z významných osobností dvacátého století, které si Mandevilla velmi cenili, byl i J. M. Keynes. Ten v *Bajce* spatřoval podporu své teorie, že výdaje na spotřebu podněcují hospodářský rozvoj více než spoření a polemizoval s tehdy převládajícím názorem, že spoření je základem blahobyti. Namítal naopak, že šetrnost, vedoucí k rozmnožování majetku jednotlivce či rodiny, nemá stejný účinek na úrovni národního hospodářství. Mohl se opřít o podobný názor Mandevilla vyslovený ve druhé části jeho *Bajky*: „Vzhledem k tomu, že ono prozíravé hospodářství, které lidé nazývají spořením, je v soukromých rodinách nejbezpečnějším prostředkem, jak zvýšit majetek, představují si někteří lidé, že pro zemi jako celek, ať je úrodná či nikoliv, může být použito téže metody, a že tatáž metoda může přinést stejný výsledek. Domnívají se například, že Angličané by mohli být mnohem bohatší než jsou, kdyby byli stejně šetrní jako někteří jejich sousedé. To je podle mého názoru omyl“ (Mandeville, in Keynes, 1963, s. 337). Obdobnou myšlenku lze nalézt i u A. Smithe: „Co je rozumné v chování každé soukromé rodiny, může být pošestilé při řízení velkého království.“ Je to nepochybně jeden ze znamenitých příkladů podporujících platnost Mandevillova paradoxu!

Podle Keynesova přesvědčení jsou nedostatečná poptávka, resp. nadbytečné úspory příčinou nezaměstnanosti: „...kapitál je vytvářen nikoliv sklonem ke spoření, ale jako reakce na poptávku vyplývající ze současné i z perspektivní spotřeby“ (1963, s. 336-345). A každé oslabení sklonu ke spotřebě, k čemuž postulát askeze Mandevillova paradoxu nutně vede, oslabuje poptávku po kapitálu i poptávku po spotřebním zboží. Pozoruhodné je, jak před více než dvěma sty lety před Keynesem Mandeville chápal potřebu plné zaměstnanosti právě v souvislosti s platností svého paradoxu: „Veliké umění, jak učinit národ šťastným a tím, co nazýváme vzkvétajícím, spočívá v tom, dát každému příležitost k zaměstnání. Má-li být toho dosaženo, musí být první starostí vlády podpora všech druhů manufaktur, umění a řemesel, které lidský rozum může vynalézt; druhou starostí by měla být podpora zemědělství a rybnářství ve všech jejich odvětvích, aby celá příroda stejně jako člověk byla donucena přičiňovat se. Od této politiky, nikoliv od maličerných nařízení o marnotratnosti a spoření, lze očekávat velikost a štěstí náro-

dů. Ať hodnota zlata a stříbra stoupá nebo klesá, uspokojení všech společností bude vždy závislé na plodech země a práci lidí, které sloučené dohromady jsou pokladem mnohem bezpečnějším, nevyčerpatelnějším a reálnějším než všechno zlato Brazílie nebo stříbro Potosí“ (Mandeville, in Keynes, 1963, s. 338).

4. Mandeville – patron počestných darebů?

Přesuňme se nyní z minulosti a od teoretických úvah do současnosti a věnujme pozornost praktickým problémům spojeným s ekonomickou transformací. Zřejmě mně dá mnohý čtenář za pravdu když řeknu, že průběh ekonomických reforem v postkomunistických zemích jakoby jen platnost Mandevillova paradoxu prohluboval. Nepoctivosti – v Mandevillově slovníku – „neřesti“ zcela zevšedněly. Staly se běžným způsobem existence mnoha lidí a nikoliv pomalu, nýbrž velmi rychle a jistě se i u nás zahnízdilo přesvědčení, že k opravdu velkému majetku nelze dospět jinak než nepoctivě, že je to jediná spolehlivá cesta jak se stát majetným, mocným a posléze i váženým a ctnostným občanem.⁶⁾

Kladu si otázku, proč autoři vládního scénáře ekonomické reformy si hned na jejím počátku neuvědomovali nebo nechtěli si uvědomit její morální rizika; jak je možné, že přehlédli velká nebezpečí spočívající v tom, že reforma, směřující k tržní ekonomice a předpokládající masivní majetkové transformace, bude současně nabízet neopakovatelné příležitosti k obrovitému obohacování všech těch, kteří nebudou váhat nestydatě porušovat nejen právní, nýbrž i základní normy morálky, oscilující kolem jednoho z příkázání Desatera: Nepokradeš!, jež by mělo být závažnou normou nejen pro věřící, nýbrž pro všechny slušné občany.

O důvodech, jež autory ekonomické reformy k zanedbávání práva (tvorby odpovídajících právních norem, jejich dodržování a vymahatelnosti) vedly, jsme slyšeli více než dost a nechci se zde tím zabývat. Nepoměrně menší pozornost však byla a stále je věnována otázkám morálního chování v průběhu transformace, i když i morálka se do jisté míry stala tématem pro některé autory, předmětem teoretických pojednání nebo dokonce konferencí a symposií. Zkušenosti z privatizačních podvodů, výběrových řízení a korupčních afér, resp. podezření z korupce, jsou v morálním ohledu – nehledě na obrovské morální škody – šokující a ukazují, že morálku nelze na vedlejší kolej odstavit a tvářit se, že jde o normální, souběžný jev tržní ekonomiky, resp. že je to jeden z důsledků nedokonalých právních norem. Podcenění významu morálky pro zdárný průběh transformace je zcela nepochybné. Svědčí o tom i výrok Václava Klause: „O etice nejvíce mluví ti, kteří jsou nejméně etičtí....Lidé, kteří hovoří o morálce, jsou většinou ti nejhorší, s nimiž jsem se v životě potkal“ (2001, s. 20). Nechci mu křivdit. Možná, že měl na mysli něco podobného, co řekl jeho nejvýznamnější předchůdce na pražském Hradě, T. G. Masaryk, který před více než sto lety na toto téma napsal: „...nepotřebujeme mravnosti a náboženství in abstracto, v soustavách a knihách, ale v životě,

---

6) Nepoctivé, podvodné jednání, stejně jako trestné činy nejrůznějšího charakteru a závažnosti nelze ani za přítomnosti velmi vyspělých a relativně spolehlivě fungujících institucí ze zemského povrchu zcela odstranit. V oblasti hospodářské nás o tom neustále přesvědčují závažné kauzy, ke kterým ve vyspělých tržních ekonomikách dochází, kupř. i nedávné kauzy v USA, v Německu a jinde. Není bez zájmovosti si zde připomenout, že již zmínění filozofové 17. století si kladli otázku, pro člověk nekoná jen dobro, nýbrž i zlo, proč má takový sklon k neřestem. A zejména, proč dobrotivý bůh tolik zla a utrpení dopouští (tzv. problém teodiceje). Odpověděli si takto: bůh stvořil nejlepší z možných světů. Kdyby existoval nějaký ještě lepší svět, potom by jej bůh budně znal (nebyl by tedy vševedoucí) nebo by jej nebyl schopen stvořit (nebyl by všemohoucí) anebo by nechtěl (nebyl by nekonečně dobrotivý). Jestliže tedy bůh stvořil náš svět, který je dokonalý, potom musel dát člověku svobodu. A tato svoboda je pak neustálým a spolehlivým zdrojem nejen omylů, nýbrž i zlých činů.

v hospodářství a politice. Etika není pro psací stůl, náboženství není pro kostel. Všecko jednání a myšlení podléhá normám etiky..." (1898, s. 58). Vzhledem k některým dalším výrokům Václava Klause o tzv. „kriminalizaci podnikání“ si však nejsem jist tím, že by souznění duší obou prezidentů mohlo být tak dokonalé.

Dnes se již připozdívá a hrozí nebezpečí, že „neřesti“ téměř ovládnou celý náš život; snad neuplyne jediný den, aby se neobjevila nějaká nová podvodná kauza, případ otevřených krádeží, vydírání, zneužití pravomocí, zanedbání povinné péče při správě cizího majetku apod.; aby se dále nerozmnožovala vrstva nových a nepoctivých zbohatlíků. Privatizace znamená nové rozdělení vlastnických práv nejen v tom smyslu, že se tzv. společenské vlastnictví, resp. vlastnictví státu transformuje na vlastnictví soukromé, nýbrž že dochází k dalšímu přerozdělování mezi soukromými vlastníky samotnými, resp. k vyvlastňování jedněch a k obohacování druhých. Způsoby vyvlastňování a přivlastňování nemají někdy daleko k násilí a k brutální bezohlednosti. Zde si připomeňme, že každé prvotní rozdělování vlastnických práv bylo často násilné a vynucené (kupř. vznik otroctví, řádění tzv. „loupeživých rytířů“ při industrializaci Ameriky apod.), že soukromé vlastnictví nese mateřské znaménko násilí a že proto takové rozdělení bohatství nikdy nebylo a ani nemohlo být zcela spravedlivé. Že právě zde „neřesti“ slavily své největší úspěchy.

Za zmínku stojí slova významného anglického filozofa a ekonoma z poloviny devatenáctého století, Johna Stuarta Milla, že společenské instituce moderní Evropy vznikly z takového rozdělení vlastnictví, které nebylo výsledkem spravedlivého rozdělování nebo píle, ale dobývání a násilí. Vlastnické zákony podle něj nikdy nebyly v souladu s principy, na nichž spočívá ospravedlnění soukromého vlastnictví, nýbrž tyto zákony učinily vlastnictvím věci, jež vlastnictvím nikdy být neměly a absolutním vlastnictvím věci, k nimž mělo existovat pouze vlastnictví omezené. Nevytvořily spravedlivou rovnováhu mezi lidmi, ale nakupily překážky jedněm, aby poskytly výhody jiným. Kdyby stejné úsilí, jaké bylo vynaloženo na zhoršení nerovnosti šancí, bylo věnováno na zmírnění této nerovnosti a kdyby tendencí zákonodárství bylo podporovat rozptýlení a nikoliv koncentraci bohatství, potom by princip soukromého vlastnictví neměl žádnou nutnou souvislost s hmotnými a sociálními špatnostmi, o nichž mnozí tvrdí, že jsou od něho neoddelitelné (viz Kotulan, 1988). Ke kritice nelegálních, neetických a kořistnických způsobů nabývání vlastnictví se v minulém století připojil i K. R. Popper, který na jedné straně požadoval aktivní státní intervenci na ochranu vlastnictví a na druhé straně se přimlouval za jeho kontrolu; „...neboť vláda, která zřizuje instituce pro kontrolu zbraní a gangsterů, ale nikoliv instituce pro kontrolu moci peněz, má sklon k tomu, aby se dostala pod vliv této moci. V takové zemi může vládnout nekontrolovaný gangsterismus bohatství“ (1994, II, s. 112).

Na první pohled se tedy může zdát, že „privatizační neřesti“ k žádnému veřejnému prospěchu nevedou. Takový názor ve své habilitační práci vyslovil Pavel Mertlík (1998), který asi jako jeden z mála našich autorů *Bajku o včelách* zmiňuje. Výsledky privatizace se podle něj hodně vzdálily od obecného dobra a v rámci sobeckých zájmů se v mnohých privatizačních případech prosadily motivy, které byly zcela v rozporu s morálkou. Označit je ovšem jen jako neřesti v Mandevillově smyslu by asi bylo až příliš lichotivé.

Zajímavé názory na otázky privatizačních neřestí a ctností u nás před časem vyslovila skupina právníků (advokátů, státních zástupců a vyšetřovatelů), kteří naznačovali možnost, že současní tuneláři a podvodníci, kteří při privatizaci nějakým nečestným a nelegálním způsobem nabyli velikého jmění, budou posléze v budoucnosti ve vlastním zájmu dbát na to, aby se to již neopakovalo, aby právě jejich vlastnictví již bylo chráněno, aby se dodržovaly zákony a základní normy morálky.

Jinými slovy, současné „neřesti“ a nepoctivé jednání některých privatizátorů se koneckonců někdy v budoucnosti obrátí k obecnému dobru, protože i tito lidé budou usilovat o nastolení právního řádu; současní darebové se posléze stanou počestnými a začnou ve větší míře zalidňovat i Českou kotlinu. Jednou k tomu zajisté dojde, jako k tomu došlo i v Americe, kde „loupeživí baroni“ šedesátých a sedmdesátých let devatenáctého století se posléze stali počestnými, velmi zámožnými a proto i velmi váženými občany. Naděje, že by se podobné procesy uskutečnily v dohledné době ve větší míře i u nás, je však asi malá.

V očích veřejnosti se však darebové mohou stát počestnými velmi rychle, pokud se domohou většího majetku. Vlastnictví totiž propůjčuje nejen moc, nýbrž i vážnost. Veřejnost velmi rychle zapomíná, jakým způsobem ke svému majetku přišli a i velmi nepoctivě dosažené rozdělení vlastnictví se pokládá spíše za přirozené než za nespravedlivé. Takovéto rychlé ztráty historické paměti jsme konečně svědky i dnes, kdy se zapomíná, a mnohdy již úplně zapomnělo na to, jak vrstva dnešních bohatých v procesu privatizace vznikala. Teprve občasná a nevyhnutelné společenské krize historickou paměť oživují.

Respekt k majetku a úcta k zámožným vyplývá z přirozené lidské potřeby být ctěn a respektován a ze strachu z opovržení. Adam Smith se touto otázkou podrobněji zabýval ve svém prvním slavném díle, v *Teorii mravních citů*, jež bylo vydáno v roce 1759, tedy v době, kdy ještě byl profesorem morální filozofie na univerzitě v Glasgow. Říká v něm mimo jiné, že moudrost a ctnost nejsou jedinými objekty respektu: „Často pozorujeme, že uctívá pozornost světa je daleko více zaměřována na bohaté a mocné nežli na moudré a ctnostné. Neřest a hloupost mocných jsou daleko méně posmívány než chudoba a slabost.... Zasloužit si a požívat úcty a obdivu lidí je předmětem touhy a soupeření. K tomuto cíli vedou v podstatě dvě cesty; první je studium moudrosti a praxe ctnosti. Druhá pak získání majetku a moci. Většina lidí pak zbožňuje moc a majetek“ (1924, s. 62).

Mandevillov paradox byl nejen velkou satirou na věk racionalismu; je jí i dnes, tentokrát na věk ekonomických a společenských transformací. Kdyby dnešní nepoctivci a darebové *Bajku* znali, byli by zcela jistě potěšeni reálnou vyhlídkou na to, že se ve velmi krátké době opět stanou počestnými a váženými občany. To by je zajisté naplnilo velkou úctou a vděčností k muži, který žil před třemi stoletími a který – kdyby se mohl vrátit – by jim i dnes porozuměl. Nebylo by proto nic divného, kdyby se rozhodli postavit jako svému patronu monumentální sochu, kterou by mohli umístit třeba v hale dnešního ministerstva financí nebo ještě lépe v hale Fondu národního majetku, aby budoucím generacím připomínala ten velký zážitek, který se v dobách ekonomické transformace stal; jak někdejší darebové se stali počestnými.⁷⁾

Mandevillova socha jako symbol počestného darebáctví by ovšem byla velkou křivdou, která by na tomto velkém mysliteli byla spáchána. Zejména proto, že jeho *Bajka*, jak již bylo několikrát řečeno, byla pouhou satirou a Mandeville neměl nikdy na mysl, že obecné dobro je produktem vždy a jen „soukromé neřesti“. Naopak ctnosti přisuzoval pro vytváření obecného prospěchu hlavní roli a „neřest“ byla mu v tomto procesu jen nezbytným doplňkem (viz poslední verš naší ukázky:

---

7) Na tuto myšlenku mě přivedla vzpomínka na velkou diskusi o socialismu, jež probíhala ve třicátých letech minulého století, kdy proti sobě na jedné straně stáli L. v. Mises a L. Robbins a na druhé straně O. Lange a A. P. Lerner - mám-li jmenovat jen hlavní její protagonisty. Spor se týkal možnosti, resp. nemožnosti ekonomické kalkulace za socialismu. Při této příležitosti Lange navrhl, aby jeho hlavnímu protivníkovi, Misesovi v uznání za jeho velké zásluhy o to, že socialisté přijali ekonomickou kalkulaci za svůj velký úkol, byla postavena socha, která by byla umístěna na čestném místě v hale Centrální plánovací komise, aby tak všem připomínala, jak nejuvěrnější buržoazní ekonom nevědomky posloužil věci proletariátu (blíže viz Lange, 1938)!

„Ctnost pouhá nezpůsobí, by v lesku žil národ živý...“). To ostatně potvrzuje i zásadní, obecně prospěšný výsledek transformace, tj. vytvoření tržní ekonomiky, který byl založen především na ctnosti, i když s příměsí „neřestí“. Vysoké dávky neřestných ingrediencí však bohužel zřejmě přesáhly kapacitu institucionálního reaktoru.

5. Závěr

Nejsem přesvědčen o tom, že do koncepce ekonomické transformace by bylo možno zahrnout nepoctivé, amorální a protizákonné jednání a zahalit je jemnou rouškou „Mandevillových neřestí“, aby mohlo být jimi ospravedlněno budoucí fungování svobodné společnosti a tržní ekonomiky. V souladu s tím, co bylo v úvaze o *Bajce* řečeno, nelze samozřejmě vyloučit, že nechtěným a nezamýšleným důsledkem amorálního chování v přítomnosti může být – nebo často i je – obecný prospěch. **Bylo by však křiklavým zneužitím myšlenky spontánního vývoje, kdybychom chtěli nadějí na budoucí prospěch ospravedlňovat flagrantní porušování morálních a právních pravidel v přítomnosti.** V obecnější interpretaci Mandevilla a později i Smithe se mohou některé instituce, zejména trh, jevit jako nějaké záračné mechanismy, transformující sobecký prospěch jednotlivce, tedy i prospěch dosahovaný nečestným podvodným způsobem, na prospěch obecný. Avšak představa, že trh transformuje všechny individuální užitky, tedy i tu jejich část, která je morálně závadná a zavrženíhodná, na obecný prospěch, že tedy transformuje špatnou, zvrácenou morálku na něco dobrého a obecně prospěšného, neodpovědnost na odpovědnost, je absurdní a nepřijatelná. Taková tržní transformace by nemohla být považována za naplnění utilitaristické koncepce co největšího štěstí pro co největší počet lidí, protože by nejistému a imaginárnímu obecnému prospěchu v budoucnosti obětovala neštěstí a utrpení mnohých v přítomnosti. Morální kontrast mezi individuálním sobectvím v přítomnosti a obecným prospěchem v budoucnosti nedovoluje ospravedlňovat současné amorální chování potenciálním budoucím obecným prospěchem.

Literatura

- Gide, Ch., Rist, Ch.:** *Dějiny nauk národohospodářských*. Díl I a II. Praha, Jan Laichter 1928.
- Hayek, F. A.:** *Dr. Bernard Mandeville*. Chicago, The University of Chicago Press 1978 (in: Nishiyama, J., Laube, O.: *The Essence of Hayek*. Stanford, Stanford University, Hoover Institute Press 1984).
- Keynes, J. M.:** *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Praha, NČSAV 1963.
- Klaus, V.:** O byznys přátel se nezajímám. *EURO*, 2001, č. 37.
- Klusoň, V.:** *Instituce a odpovědnost; k filosofii ekonomické vědy*. Praha, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 2002 (studie č. 8).
- Kotulan, A.:** J. S. Mill o vývoji institucionálního uspořádání ekonomiky. Praha, EÚ ČSAV 1988.
- Lange, O.:** *On the Economic Theory of Socialism*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1938.
- Mandeville, B.:** *The Fable of the Bees, or Private Vices – Public Benefits*. Oxford, Clarendon Press 1924.
- Masaryk, T. G.:** *Otázka sociální*. Praha, Jan Laichter 1898.
- Mertlík, P.:** Privatization and Restructuralization of Czech Industry in the Economic Transformation. Praha, Fakulta sociálních věd UK 1998 (habilitační práce).
- Mill, J. S.:** *Utilitarianism* (edited by Gorowitz, S.). New York, The Bobbs – Merrill Comp., Inc. 1971.

- Novak, M.:** *Filosofie svobody*. Praha, Vyšehrad 1998.
- Popper, K. R.:** *Otevřená společnost a její nepřátelé* (Díl I a II). Praha, OIKOYMENH 1994.
- Rawls, J.:** *The Theory of Justice*. Cambridge, MA, Harvard University Press 2000.
- Sedláček, T.:** Ekonomické myšlení Tomáše Akvinského. *Politická ekonomie*, 2001, č. 3, s. 437-448.
- Shand, A. H.:** *Free Market Morality*. London, Routledge 1990.
- Smith, A.:** *The Theory of Moral Sentiments* (edited by Raphael, D. D., Macfie, A. L.). Indianapolis, Liberty Fund 1984.
- Strig, H. J.:** *Malé dějiny filozofie*. Praha, Zvon 1995.

COME-BACKS OF DR. BERNARD MANDEVILLE: VIRTUOUS KNAVES IN ECONOMIC TRANSFORMATION

Václav KLUSOŇ, Želivecká 2807, CZ – 106 00 Prague 10.

Abstract:

The author undertakes in his essay a risky experiment as he tries to look at the present-time-economic-transformations in the view of the great thinker of 18th century, Dr. Bernard Mandeville, who famed by his *Fable of the Bees, or Private Vices and Public Benefits*. The philosophy of Mandeville, as is well known, influenced besides others, F. A. Hayek and J. M. Keynes, the former by ascribing Mandeville the primacy of the idea of spontaneity in evolution and the latter by assessing luxury in promoting the spending. In the course of economic reforms the truthfulness of the so-called Mandevill paradox has been widely affirmed; knaves were becoming virtuous and property conferred respect and authority upon the "nouveau riche".

Keywords: virtues, vices, morality, economic transformation, evolution, spontaneity, self-love, common good, property, new owners

JEL Classification: A13, B30, D60, D69